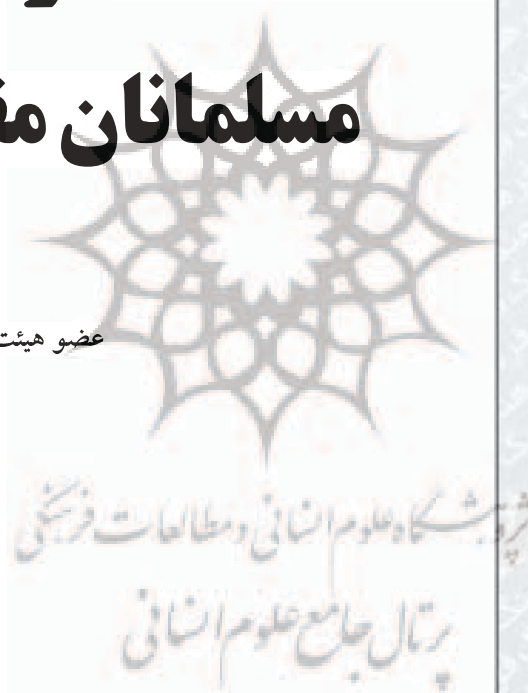

نقش مسجد در سازمان یابی مسلمانان مقیم انگلستان

دکتر حسن کریمیان

عضو هیئت علمی گروه باستان شناسی دانشگاه تهران

مقدمه

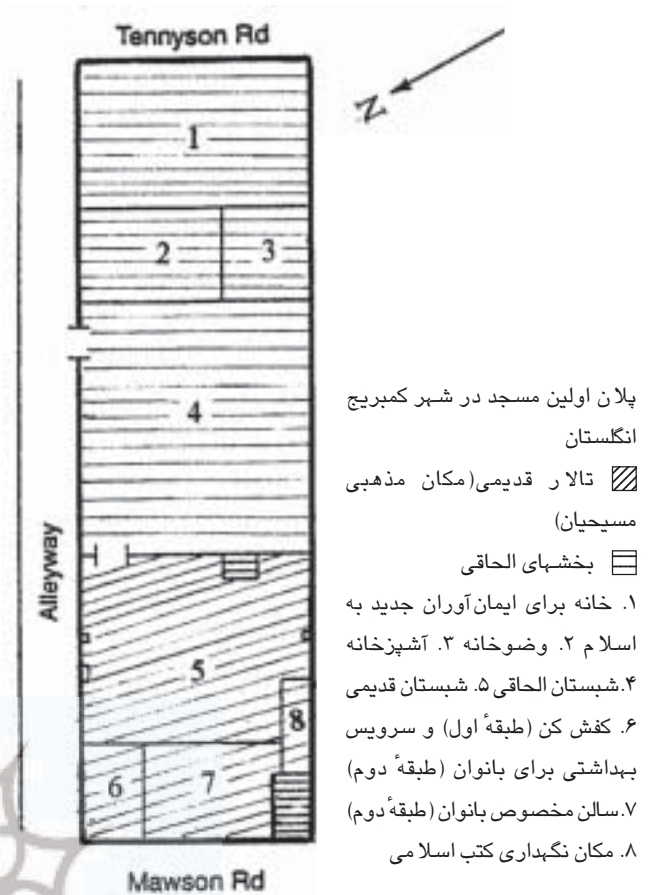
کشور پادشاهی انگلستان (United Kingdome) با مساحتی معادل ۴۴۴۱۱۰ کیلومتر مربع، جمعیتی حدود ۶۳ میلیون نفر را در خود جای داده است. با استناد به دایرةالمعارف بریتانیکا، تا سال ۱۹۵۰م، تقریباً همه ساکنان این کشور مسیحی مذهب بودند. از این زمان به بعد، گروههای مذهبی متعددی از هند، پاکستان، بنگلادش و دیگر کشورها به این کشور مهاجرت کردند. روند این مهاجرت بحدی افزایش داشته است که هم اکنون، بعد از مسیحیان، مسلمانان با جمعیتی معادل دو میلیون نفر، ۳/۱۷ درصد، اصلی ترین اقلیت مذهبی ساکن در این کشورند. هندوها و سیکها نیز به ترتیب در مقام دوم و سوم جای می گیرند [12-13]، The Encyclopaedia or Britannica , Atkins ,

بنگلادش که از سوی شرکت‌های انگلیسی به این مناطق کوچانده شدند، به کارگری در کارخانجات بافندگی مشغول گردیدند. استقرار این گروه‌ها، زمینه مهاجرت تدریجی و وابستگانشان را فراهم کرد. بدین ترتیب، بتدریج بر جمعیت مسلمانان ساکن در این کشور افزوده شد. روند این مهاجرت به گونه‌ای در حال افزایش است، که سیاستمداران انگلیسی را به اندیشه مهار آن وا داشته است [brief , BMC , Bradford in].

مطالعه چگونگی انطباق این گروه‌های مهاجر با محیط جدید، ممکن است توجه محققان علوم اجتماعی را جلب کند. آیا این مردم همه آداب، سنن و روش‌های زندگی خود را در محیط جدید نیز به اجرا درآورده‌اند؟ آنان برای اجرای مراسم اجتماعی و عبادی خود از چه مکان‌هایی استفاده می‌کنند؟ پرسش اخیر، نقطه عطف تحقیق حاضر است. از این رو، تلاش خواهد شد با استناد به اطلاعات به دست آمده از مطالعه موردی در دو شهر کمبریج «Cambridge» و برادفورد «Bradford»، روند احداث و توسعه مساجد و نقش این اماکن در سازمان‌یابی جامعه مسلمانان انگلیس، بررسی شود.

اولین مساجد در کمبریج

شهر کمبریج، در بخش جنوبی انگلیس و در فاصله ۹۶ کیلومتری شمال شرقی شهر لندن قرار دارد. نژاد، ملیت و سابقه اجتماعی جامعه مسلمانان این شهر، متفاوت است. بیشتر آنان پاکستانی و بنگلادشی الاصل، و بقیه از اهالی کشورهای همچون: هند، ترکیه، مراکش، شرق آفریقا و عربستان سعودی اند. قریب بیست خانواده انگلیسی الاصل که به دین اسلام روی آورده‌اند، بخشی از این جامعه را تشکیل می‌دهند [Insoll, Archaeology and world Religion, 139].
فروشنده‌گی (مغازه‌داری) و رستوران‌داری، شغل اصلی آنان به حساب می‌آید. درصد قابل توجهی از نسل جدید، به عنوان متخصص به امور مختلف اشتغال دارند [ICEN, 1995]. در این شهر دانشگاهی، فعالیت‌های علمی در سطوح دانشجو و استاد، از سوی این جماعت (مسلمانان) بسیار عالی ارائه شده است [world Religion, 139].
وجود دانشگاه و شاخه‌های صنعت و فن‌آوری برتر در این شهر، در واقع تداعی‌کننده این معناست که جامعه مسلمانان کمبریج، بیشتر از دیگر شهرهای با اندازه متوسط،

اگرچه مسلمانان انگلیس در تمام مناطق آن پراکنده‌اند، اما بیشترین آنان در استانهای مرکزی «West Midland» و شمال آن «West Yorkshire» سکونت دارند. به نظر می‌رسد علت اصلی تمرکز مسلمانان در این دو ناحیه، با دلیل حضور آنان در انگلیس مرتبط باشد. حتی، امروزه نیز بخش قابل توجهی از فعالیت اقتصادی ساکنان مناطق ذکر شده، دامداری است [Atkins, The Encyclopaedia of Britannica, 29]. وجود دام فراوان، سبب گسترش صنایع مرتبط، از جمله کارخانجات بافندگی، در این مناطق بوده است. اولین گروه‌هایی از اهالی هند، پاکستان و

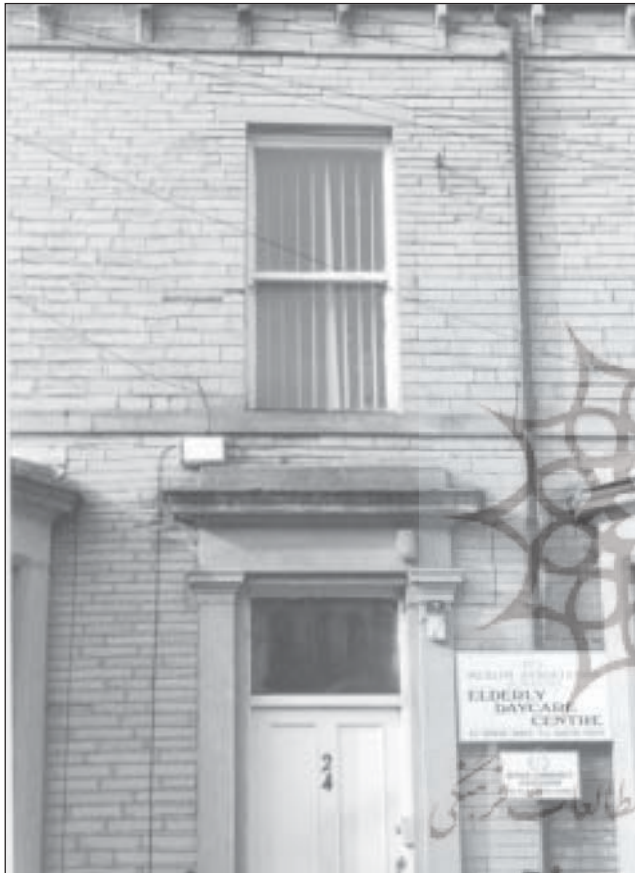

نمای واحدهای مسکونی که شهرداری برادفورد از هرگونه تغییر در آنها جلوگیری می‌کرد.

مسجد جامع و اولین مسجد شهر برادفورد، انگلستان

شده بود، استفاده از آن به عنوان یک مسجد بیشتر ممکن بود. به همین دلیل، این ساختمان در سال ۱۹۸۲م، به طور رسمی به عنوان مسجد معرفی و نشانه گذاری شد. به علاوه، به دلیل آنکه وسعت تالار امکان بهره گیری از آن را در اجرای مراسم اجتماعی مانند: جشنها و اعیاد فراهم می کرد، و طبقه دوم آن نیز از قبل برای تجمع بانوان احداث شده بود، بعدها به عنوان مرکز اسلامی ابوبکر صدیق «Center Abo Bakr Siddig Islamic» نامیده شد. با خرید و الحاق تدریجی بناهای مجاور، بتدریج به گونه ای بر وسعت آن افزوده گردید، که مسجد فعلی معادل ۱/۵ برابر تالار اولیه وسعت یافته است.

اتحادیه مسلمانان برادفورد و مرکز تجمع سالمندان مسلمان

شبهستان و اتاقی برای نگهداری کتب مذهبی، در طبقه همکف قرار گرفته اند. طبقه فوقانی با حفظ کاربری اولیه اش، برای استقرار بانوان استفاده می شود. بخش الحاقی از خیابان «Alley way» قابل دسترسی است، و فضاهای آن عبارتند از: شبستانی بزرگ، آشپزخانه، وضوخانه و اتاقی که برای گروندگان جدید به اسلام در نظر گرفته شده است. بدین ترتیب، مسجد دارای دو شبهستان قدیم و جدید است. معلوم نیست به چه دلیل در هیچ کدام از این دو شبهستان، محراب ساخته نشده است. وجود منبر در شبهستان قدیم، نشانه استفاده بیشتر از آن، بویژه در فصلهای سرماست.

در سال ۱۹۸۱م، پروژه ای برای تبدیل شکل و نمای این بنا به یک مسجد سنتی با گنبد طلایی و مناره ها به اجرا گذاشته شد [CEN, 21 July 1981]. اما به دلایل مختلف، به حالت نیمه تمام باقی مانده است.

مانند منچستر، با مسیحیان در آمیخته اند. با این حال، فقط مسجد است که می تواند جمعیت مسلمانان این شهر را به عنوان جامعه واحد اسلامی، بازسازی کند و پراکندگی نژادی شان را نیز تحت شعاع قرار دهد.

بر اساس آمار منتشره به سال ۱۹۷۳م، در این شهر فقط دو هزار مسلمان سکونت داشتند [CEN, 26 January 1973]. همزمان با رشد جمعیت مسلمانان در ۲۵ سال گذشته، جامعه مسلمانان کمبریج نیز قویاً رشد کرده، و هم اکنون به طور شاخص در سطح انگلستان ظاهر شده است. به علاوه، همزمان تعداد مساجد انگلستان نیز از ۱۶ باب در سال ۱۹۶۹م، به ۴۵۲ باب در سال ۱۹۹۰م رشد کرده است [Nielsen, Muslims in western Europe, 45]. به سال ۱۹۷۲م،

تابلوی اولین مسجداحداث شده در شهر برادفورد، انگلستان

۱۷۵ نفر از مسلمانان ساکن خیابان «Chesterton Road»، یک خانه معمولی ایواندار را خریدند، و به عنوان مسجد از آن استفاده کردند. از آنجا که این ساختمان در اصل واحد مسکونی بود، هیچ ضلع آن به سوی قبله قرار نمی گرفت. به همین علت، برای نمازخواندن چندان مناسب نبود. این واقعیت، در روزنامه محلی «Cambridge Evenings News» این چنین منعکس شد: «... نمازگزاران در یک خط موازی با زاویه ای که به سوی جنوب شرقی است، می ایستند» [CEN, 6 July 1976]. با اینهمه، مشکل اصلی آن بود که شورای شهر، مکرراً مسلمانان را برای استفاده غیرقانونی از خانه مسکونی تحت فشار قرار می داد [and 21 July 1982]. از این رو، آنان در خیابان «Mawson Road» تالاری خریدند و به عنوان مسجد از آن استفاده شد. این تالار در اصل، مکان اجرای مراسم مذهبی مسیحیان بود که بعدها، به خانه بارعام یکی از لردها تبدیل شده بود [1982 and 9 June 1988]. از آنجا که این بنا تصادفاً به طرف قبله ساخته

از این رو، به تدریج واحدهای مسکونی با پلاکهای ۲۴، ۲۶، ۲۸ و ۳۲ که به آن متصل بودند، خریده و از درون به هم مرتبط شدند. از آنجا که تمام بناهای خریداری شده در دو طبقه ساخته شده بودند، شکل اولین مسجد شهر نیز به صورت دو طبقه درآمد. با توجه به اینکه این بناها در بافت تاریخی شهر «Conservation area» قرار داشتند، مرمت و تبدیل نمای آنها به یک مسجد اسلامی، به دلیل اعمال محدودیتهای حفاظتی از سوی شورای شهر، بدون اجرا باقی ماند.

نمای بنا به صورت پنج واحد مسکونی متصل به هم باقی مانده، و دارای پنج ورودی است. در نمای این بنا نیز - مانند اولین مسجد کمبریج - از گنبد، منار و دیگر عنصرهای تزئینی خبری نیست. فقط یک تابلو، بنا را به عنوان مسجد معرفی می کند. برخلاف نمای بنا، و با وجود محدودیتهای حفاظتی، درون آن به اندازه ای تغییر یافته که به راحتی نشاندهنده یک مسجد است. فضاهایی مانند: آشپزخانه، کفش کن و سرویسهای بهداشتی، در طبقه همکف قرار گرفته اند.

فضاهای طبقه اول، متنوعند. غیر از شبستان وسیع، فضاهایی نیز به دفتر مرکز اسلامی شهر، دفتر امام جماعت مسجد و اتاق کامپیوتر اختصاص یافته است. به علاوه، خانه هایی برای تجمع پیرمردان و کهنسالان در نظر گرفته شده است. بخشی از هزینه های جاری مسجد، از محل اجاره خانه مسکونی، که دقیقاً به فضای شبستان چسبیده است، تأمین می شود.

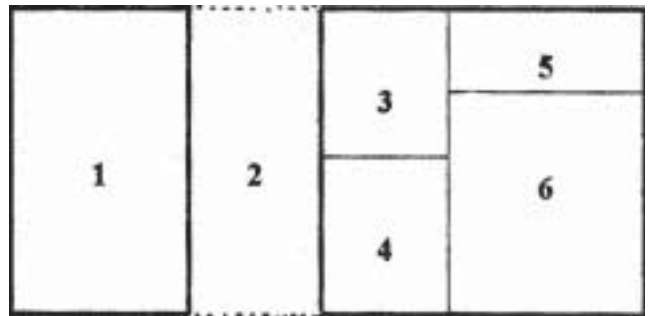
نکته حایز توجه این است که مسلمانان این شهر مانند مسلمانان کمبریج، پس از چند سال از تأسیس مسجد، برای تشکیل «اتحادیه مسلمانان برادفورد» در همین مکان اقدام، و پس از اخذ مجوز از شورای شهر، تابلوی آن را در کنار تابلوی مسجد نصب کردند.

بتدریج، این اتحادیه واحدهای مشابهی را در دیگر مناطق مسلمان نشین شهر خرید، و آنها را به مسجد تبدیل کرد. از جمله این بناها، ساختمانی قدیم - ساخته شده به سال ۱۸۹۷م - در خیابان «Margarate Road» است، که امروزه با نام مسجد نورالاسلام نامیده می شود.

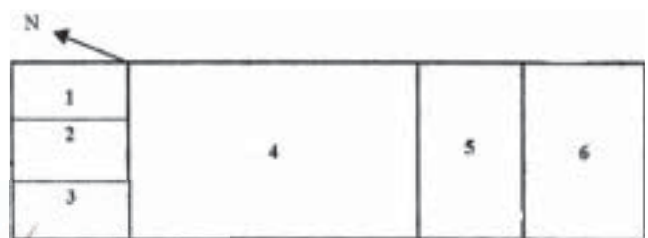
روند تبدیل بناهای مسکونی، کارگاهها یا حتی کلیساها به مساجد و همچنین احداث مساجد جدید با مشخصات مساجد شرقی، به گونه ای افزایش یافته است که در کتاب راهنمای مسلمانان انگلستان،

مسجد نور الاسلام، ساختمانی با قدمت ۱۰۵ سال که اینک به عنوان مسجد مورد استفاده قرار گرفته است.

پلان طبقه همکف نخستین مسجد در شهر برادفورد، انگلستان
۱. زیرزمین ۲. راه سرپوشیده به پشت مسجد ۳. سرویس بهداشتی ۴. آشپزخانه
۵. کفش کن ۶. وضوخانه

پلان طبقه اول نخستین مسجد در شهر برادفورد، انگلستان
۱. دفتر مرکزی اتحادیه اسلامی شهر برادفورد ۲. دفتر امام جمعه ۳. اتاق رایانه (کامپیوتر) ۴. شبستان مسجد ۵. واحد متعلق به متولی مسجد ۶. مرکز تجمع روزانه مسلمانان سالخورده

مساجد اولیه در براد فورد

نمونه ای دیگر از نخستین مساجد احداث شده در انگلستان، در شهرستان برادفورد شناسایی شده است. این شهرستان با جمعیتی معال ۶۰۰ هزار نفر، در ایالت یورکشایر «Yorkshire» قرار دارد. بر اساس آمار منتشره از سوی شورای شهر برادفورد، تا سال ۱۹۹۰م قریب ۹۰ هزار نفر مسلمان در این شهر سکونت داشتند [Management BMC, Strategic]. از این تعداد، ۷۰ هزار نفر پاکستانی و بقیه هندی، بنگلادشی یا از دیگر کشورهای اسلامی اند. از دیاد جمعیت مسلمانان در بخشهای مرکزی این شهر، به اندازه ای است که مالکان انگلیسی، به ناچار بناهای خود را می فروشند، و شهر را به سوی مناطق حومه ای ترک می کنند. بر اساس گزارش مستند مرکز اسلامی برادفورد «Muslim Association of Bradford» تقریباً ۶۰ درصد ساکنان مناطق شهری را مسلمانان تشکیل می دهند. درصد عمده ای از این جمعیت، حنفی مذهبند، همچنین، قریب ۲۵۰ خانواده شیعه مذهب، در این شهر سکونت دارند.

بر اساس اسناد موجود در مرکز اسلامی برادفورد، در سال ۱۹۵۵م مسلمانان این شهر، ساختمان شماره ۳۰ را - که یک واحد مسکونی قدیم در خیابان «Howard Street» بود - خریدند، و از آن برای انجام دادن فرایض دینی استفاده کردند. خوشبختانه، این بنا و بناهای مجاور آن، در جبهی احداث شده بودند که یکی از اضلاع آنها، با محور قبله انطباق داشت.

مسجد نورالاسلام، بر روی سنگ نمای بنا تاریخ ۱۸۹۷ میلادی قابل ملاحظه است.

نکته مهم دیگر، نقش این مکانهای عبادی در گردهمایی و سازمان‌یابی مسلمانان در چارچوب اتحادیه‌های اسلامی است. بدیسی است که در کشورهای صنعتی مانند انگلستان، فقط مسجد می‌تواند در ایجاد ارتباط مداوم و منظم بین مسلمانان مؤثر باشد. از این رو، به نظر می‌رسد که مسلمانان مقیم این کشور با درک صحیح نقش کلیدی مسجد در ایجاد پیوند مسلمانان، اتحادیه‌های اسلامی خود را در درون این بناها سازمان داده و با اعمال برنامه‌های گوناگون تعداد مساجد را در سطح قابل توجهی بیشتر کرده‌اند.

منابع:

1. Atkins, Ralpg, Charles, "United Kingdome" The New Encyclopaedia of Britannica, UK, 1993
2. Bradford in brief, Bradford Metropolitan Council, 1999
3. Ibid, Strategic Management: A review of strategic demographic economic and social trend, Bradford Metropolitan Council, 1990
4. CEN (Cambridge Evening News), "Gash Available for Building Mosque in City", 21 July 1981
5. Ibid, "Moslems in city can keep Spiritual Home", 12 February 1981
6. Ibid, "moslem Plan Mosque in City House", 26 January 1973
7. Ibid, "Muslims find mew Home", 6 September 1982
8. Ibid, "peaceful Haven where Muslim Faith Meet", 26 November 198
9. Ibid, "small Building is Spiritual Centre for County Muslims", 9 June 1988
10. "Terraced House in Mecca for city's Islamic Faith", 6 July 1976
11. Ibid, "Untitled" 13 September 1990
12. Insoll, T, Archaeology and World Religion, London and New York, ROUTLEDGE Press, 2001
13. Muslim Association of Bradford, Constitutional of the association and other documents (Unpubilshed)
14. Muslim Community, Muslim Directory: An Essential Guide of Service and Business for the Muslim Community in United Kingdom, Uk, 2001
15. Nielsen, J, Muslims in Western Europe, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1995

انتشار یافته به سال ۲۰۰۱م، نام و مشخصات ۴۰ مسجد در این شهر، به ثبت رسیده است [180-183 Community, Muslim Directory, Muslim].

بدون تردید، افزایش تعداد مساجد در این کشور، نتیجه فعالیت اتحادیه‌های اسلامی است که مانند دو مورد مطالعه شده، در اولین مساجد شهرها تأسیس شده‌اند. این اتحادیه‌ها با تشکیل جلسات متعدد، دعوت از مسلمانان و اخذ آرا و حمایت‌های آنان، امور اجتماعی آنان را سازمان می‌دهند. این امور، طیف وسیعی از وظایف را شامل می‌شود، که توسعه مساجد، در رأس آنها قرار دارد.

نتیجه

مکان عبادی مسلمانان در انگلستان، تا حدی متفاوت با آنچه در سرزمینهای اسلامی رایج است، با محدودیتهای موجود و شرایط زیست آنان هماهنگ شده است. تعداد قابل توجهی از مساجد انگلستان، به ویژه مساجدی که در سالهای نخستین مهاجرت مسلمانان به این کشور احداث شده‌اند، در اصل کاربری دیگری داشته‌اند. به همین علت، این مساجد، گنبد، مناره، ایوان و حتی محراب ندارند.

مسجد نورالاسلام، برادفورد انگلستان